

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Ontstellend weerzinwekkend maar wonderbaarlijk intens: vijf perspectieven op Emmanuel Fremiets gorilla-beelden (1859-1888)

Broekhuizen, B.J.M. van

Citation

Broekhuizen, B. J. M. van. (2022, June 21). *Ontstellend weerzinwekkend maar wonderbaarlijk intens: vijf perspectieven op Emmanuel Fremiets gorilla-beelden (1859-1888)*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3309992>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3309992>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Literatuur

- Académie des Beaux-arts. *Dictionnaire de l'Académie des Beaux-arts, contenant les mots qui appartiennent à l'enseignement, à la pratique, à l'histoire des beaux-arts*. Paris: Institut impérial de France, 1858.
- Agulhon, Maurice, en Janet Lloyd. *Marianne into Battle: Republican Imagery and Symbolism in France: 1789-1880*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Allen, James Smith. "A Distant Echo": Reading Jules Michelet's "L'Amour" and "La Femme" in 1859-1860'. *Nineteenth-century French studies* 16, nr. 1/2 (1987): 30-46.
- 'ANIMALIER: Etymologie de ANIMALIER'. Geraadpleegd 11 april 2019. <https://edu.nl/k7qeb>.
- Anon. 'Amsterdam, den 9. januarij. Tot leden der koninklijke academie van beel-dende kunsten alhier'. *Nederlandsche staatscourant*, 1827.
- . 'Buitenlandsche letterkunde: Losse schetsen. Michelet'. *Vaderlandsche letteroefeningen* 105, nr. 1 (1865): 102-12.
- . 'De Poppen van Keizers'. *De Grondwet*, 24 november 1892.
- . 'Nécrologie'. *Revue Maritime et Coloniale* 11 (1864): 131-37.

- Britannica Academic. 'Antoine-Louis Barye'. Geraadpleegd 21 april 2019. <https://edu.nl/aypwj>.
- Arnauld, Thomas. *Les Artistes Bretons, Angevins, Poitevins au Salon de 1857, lettre adressée à M. Benj. Fillon, par Thomas Arnauld*. Nantes: Gueraud, 1857.
- Artis. 'Geschiedenis Artis'. Artis, 29 augustus 2021. <https://edu.nl/yb7jj>.
- Augé, Christian et. al. *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae: VII-1 (Oidipous-Theseus)*. Onder redactie van Lilly Kahl. Zürich / München: Artemis, 1994.
- [A]venarius, Ferdinand. 'Die Malerei auf der Münchner Ausstellung (III)'. *Der Kunstwart: Rundschau über alle Gebiete des Schönen ; Monatshefte für Kunst, Literatur und Leben* 2, nr. 2 (1888): 21-23.
- Avery, Charles. *Giambologna: the Complete Sculpture*. London: Phaidon, 1987.
- Azoulay, Ariella. 'The Natural History of Rape'. *Journal of Visual Culture* 17, nr. 2 (1 augustus 2018): 166-76.
- Bakker, Nienke, Isolde Pludermacher, Marie Robert, en Richard Thomson. *Splendours and Miseries*. Musée d'Orsay, 2015.
- Barbet, Jacques, Patrice Le Floch-Prigent, en Jean-Bernard Gillot. 'Gorilla gorilla: un mannequin anatomique, démontable, grandeur nature du 19ème siècle, en papier mâché de la maison Auzoux, exemplaire non coloré'. *Versita* 1, nr. 72 (2013): 46-50.
- Britannica Academic. 'Barbey d'Aurevilly, Jules-Amédée'. Geraadpleegd 21 december 2020. <https://edu.nl/rbqde>.
- Barbey d'Aurevilly, Jules-Amédée. *Les oeuvres et les hommes: Sensations d'art*. Genève: Slatkine Reprints 1968, 1886.
- Barros, Joam de. 'Le Gorille'. *Magasin Pittoresque* XX, nr. 38 (september 1852): 297-98.
- Bartlett, T. H. 'Auguste Rodin. Sculptor (1889)'. In *Auguste Rodin: Readings on his Life and Work*, onder redactie van Albert E. Elsen. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1965.
- Baudelaire, Charles. *Mijn hoofd is een zieke vulkaan: Brieven*. Amsterdam: De Arbeiderspers, 2021.
- . 'Pourquoi la sculpture est ennuyeuse'. In *Salon de 1846*. Paris, 1846.
- Baudelaire, Charles, en David Kelley. *Salon de 1846*. Oxford: Clarendon Press, 1975.
- Baudry, Marie-Thérèse, en Dominique Bozo. *La Sculpture. Principes d'analyse scientifique. Méthode et vocabulaire*. Onder redactie van André Chastel en Jacques Thirion. Paris: Ministère de la Culture, Inventaire Général des Monuments et des Richesses..., 1984 (2e niet herziene druk).
- . *Principes d'analyse scientifique: La sculpture: Méthode et vocabulaire*. On-

- der redactie van André Chastel en Jacques Thirion. Paris: Imprimerie Nationale, 1978.
- Baxandall, Michael. *Patterns of Intention : on the Historical Explanation of Pictures*. New Haven: Yale University Press, 1985.
- Becker, Howard S. *Art Worlds: 25th Anniversary Edition, Updated and Expanded*. Univ of California Press, 2008.
- Beirne, Piers. 'Rethinking Bestiality: Towards a Concept of Interspecies Sexual Assault'. *Theoretical Criminology* 1, nr. 3 (1 augustus 1997): 317-40.
- . 'The Use and Abuse of Animals in Criminology: A Brief History and Current Review'. *Social Justice : a Journal of Crime, Conflict and World Order* 22, nr. 1 (1995): 5.
- Belting, H., H. Dilly, W. Kemp, W. Sauerländer, en M. Warnke. *Kunstgeschichte: eine Einführung*. Berlin: Reimer, 1985.
- Belzim (François Bournand), Serandat de. *Juifs et antisémites en Europe: Portraits de Edouard Drumont, Jacques de Biez et du Docteur Stoecker*. Paris: Tolra, 1891.
- Bemmelen, A. A. van. 'Over den gorilla'. In *Jaarboekje van het Koninklijk Zoolo-gisch Genootschap Natura Artis Magistra*, 151-71. Amsterdam: M. Westerman & Zoon, 1859.
- Benge, Glenn. 'The Sculpture of Antoine-Louis Barye in American Collections with a Catalogue Raisonné'. PhD, University Michigan Ann Arbor, 1969.
- Benge, Glenn F. *Antoine-Louis Barye: Sculptor of Romantic realism*. University Park; London: Pennsylvania State University Press, 1984.
- Benjamin, Walter. 'Paris, die Hauptstadt des XIX. Jahrhunderts'. In *Illuminationen: Ausgewählte Schriften*, onder redactie van Walter Benjamin, 1977.
- Benjamin, Walter, en Rolf Tiedemann. *Das Passagenwerk*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983.
- Benoist, Luc. *La sculpture française*. Paris: Larousse, 1945.
- . *La sculpture romantique*, 1928.
- Berg, Arie van den. *De leeuw van Alpi: Handel en wandel van een beestenman*. Amsterdam: Atlas Contact, 2021.
- Berger, Susanna. *The Art of Philosophy: Visual Thinking in Europe from the Late Renaissance to the Early Enlightenment*. Princeton: Princeton University Press, 2017.
- Bergé, Willem, en Noordbrabants Museum. *Heimwee naar de klassieken : de beelden van Mathieu Kessels en zijn tijdgenoten, 1815-1840*. Zwolle: Waanders, 1994.
- Biez, Jacques de. 'E. Frémiet'. *L'Artiste: journal de la littérature et des beaux-arts*, 1894.
- . *E. Frémiet*. Paris: Jouve, 1910.

- . *Un maître imagier: E. Frémiet*. Aux bureaux de l'Artiste, 1896.
- Blanc, Charles. *Grammaire des arts du dessin, architecture, sculpture, peinture*. Paris: Ve J. Renouard, 1867.
- Blaugrund, Annette, Werner Busch, Henri Dorra, Lynda Nead, en Linda Nochlin. 'Whither the Field of Nineteenth Century Art History?' *Nineteenth Century Art Worldwide. A journal of nineteenth-century visual culture* 1, nr. 1 (2002). <https://edu.nl/rynbb>.
- Blühm, Andreas. *The Colour of Sculpture: 1840-1910*. Zwolle: Waanders, 1996.
- Boime, Albert. *Hollow Icons: the Politics of Sculpture in Nineteenth-century France*. Kent State University Press Kent, OH, 1987.
- . 'Introduction. The Art of Darkness'. In *The Art of Exclusion: Representing Blacks in the Nineteenth Century*, 1-13. London: Thames and Hudson, 1990.
- . *The Academy and French painting in the Nineteenth Century*. Xiii, 330 pages : illustrations ; 26 cm. New Haven [Conn.]: Yale University Press, 1986.
- Bonnet, Alain. *L'Enseignement des arts au XIXe siècle: La réforme de l'école des beaux-arts de 1863 et la fin du modèle académique*. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2006.
- Bos, Jeroen. 'Hans en Parkie, twee olifanten voor stadhouder Willem V'. Historiek, 24 februari 2017. <https://edu.nl/fg8e6>.
- Boterman, Frits. *Cultuur als macht: cultuurgeschiedenis van Duitsland 1800-heden*. Amsterdam, Antwerpen: Arbeiderspers, 2013.
- Bouclon, Adolphe de. *Canova et Napoléon*. Charles Douniol, 1865.
- Britannica Academic. 'Boulanger, Georges'. Geraadpleegd 21 december 2020. <https://edu.nl/9bqa3>.
- Bourgery, Jean Marc. *Traité Complet de l'Anatomie de l'Homme Comprenant La Médecine Opératoire: Atlas*. Paris: C. Delaunay, 1840.
- Bricon, Étienne. 'Frémiet (I)'. *Gazette des beaux-arts : courrier européen de l'art et de la curiosité* XIX, nr. 492 (januari 1898).
- . 'Frémiet (II)'. *Gazette des beaux-arts : courrier européen de l'art et de la curiosité* XX, nr. 493 (juli 1898).
- . *Psychologie d'art: Les maîtres de la fin du XIXe siècle*. L.-Henry May, Société Française d'éditions d'art, 1900.
- Broekhuizen, Dick van, Karin van der Kooy, Caroline Wynaendts, en Museum Beelden aan Zee. *Van Barye tot Bugatti: les Animaliers = From Barye to Bugatti : les Animaliers*. Den Haag-Scheveningen / Zwolle: Museum Beelden aan Zee; Waanders, 2011.
- Broekhuizen (red.), Dick van, Judith van Beukering, Arie Ernst Hartog, Élisabeth Lebon, Jan B. J. Teeuwisse, en Caroline Wynaendts. *Charles Despiiau: sculpteur*

- mal-aimé*. [Zwolle]; Den Haag: Waanders ; Museum Beelden aan Zee, 2013.
- Brown, Kathryn. 'Remembering the Occupation: La Mort et les Statues by Pierre Jahan and Jean Cocteau'. *Forum for Modern Language Studies* 49, nr. 3 (1 juli 2013): 286–99.
- Buffon, Georges-Louis Leclerc Comte de. *Histoire Naturelle des Animaux*. Paris: Lecène, Oudin, 1888.
- Burckhardt, Jacob, en Ludwig Geiger. *Die Kultur der Renaissance in Italien: ein Versuch*. Leipzig: A. Kröner, 1919.
- Burckhardt., Richard W., Jr. 'Keynote Address: Civilizing Specimens and Citizens at the Muséum D' Histoire Naturelle'. In *Of Elephants & Roses: French Natural History, 1790-1830*, onder redactie van Sue Ann Prince, 14–29. APS Museum, American Philosophical Society, 2013.
- Burgers, Wibo. 'Bart van Hove (1850-1914). De laatste statuaire van de negentiende eeuw'. *Bulletin van het Rijksmuseum* 53, nr. 2 (2005): 178–91.
- Burkom Frans Grijzenhout, Mirjam Beerman Frans van. *Beeldengids Nederland*. Rotterdam: Uitgeverij 010, 1994.
- Busch, Katia. 'Nus de style préhistorique'. In *Vénus et Caïn: figures de la préhistoire, 1830-1930*, onder redactie van Hélène Lafont-Couturier, 144–51. Paris: Réunion des musées nationaux, 2003.
- Butler, Ruth. *Western Sculpture: Definitions of Man*. New York: New York Graphic Society, 1975.
- Cahill, Ann J. *Rethinking Rape*. New York: State University of New York at Stony Brook, 1998.
- Camper, Peter. *Natuurkundige verhandelingen van Petrus Camper over den Orang Outang: en eenige andere Aap-sorten: over den Rhinoceros met den dubbelen horen: en over het Rendier*. Amsterdam, 1782.
- Caso, Jacques de. 'Serial Sculpture in Nineteenth-Century France'. In *Metamorphoses in Nineteenth-Century Sculpture*, onder redactie van Jeanne L. Wasserman, 1–27. Cambridge Mass.: Fogg Art Museum / Harvard University Press, 1975.
- Catalogue des bronzes de Barye, épreuves de choix, groupes, statuettes, bas-reliefs, etc. composant de collection de M. Auguste Sichel*. Paris: Hôtel Drouot, 1886.
- Chesneau, Ernest. 'Salon de 1859: Libre étude sur l'Art Contemporain'. *Revue des Races Latines. française, espagnole, italienne, portugaise, belge, autrichienne, brésilienne et hispano-américaine : religion, histoire, littérature, sciences, arts, industrie, finances, commerce* 14 (1859): 11–169.
- Chevalier-Marescq, H. 'La Ligue Antisémitique'. Onder redactie van H. Chevalier-Marescq. *Revue des Grands Procès Contemporains* XVIII, nr. Année 1900 (1900): 478–86.

- Chevillot, Catherine. *Emmanuel Fremiet, 1824-1910: La main et le multiple*. Dijon: Musée de Dijon, 1988.
- Chudoba, F. 'Josef Václav Myslbek'. *The Slavonic Review* 1, nr. 3 (1923): 632–36.
- Church, Joseph. "To Make Venus Vanish": Misogyny as Motive in Poe's "Murders in the Rue Morgue." *ATQ* 20, nr. 2 (juni 2006): 407–18.
- Clark, Kenneth. *The Nude. A Study of Ideal Art*. London: Murray, 1960.
- Clark, T. J. 'The Conditions of Artistic Creation'. In *Art History and Its Methods*, onder redactie van Eric Fernie, 248–53. Phaidon, 1995.
- . *The painting of modern life: Paris in the art of Manet and his followers*. 1st ed. New York: Knopf, 1985.
- Cole, Michael W. *Ambitious Form: Giambologna, Ammanati, and Danti in Florence*. Princeton / Oxford: Princeton University Press, 2011.
- College Art Association. 'CAA Guidelines: Standards & Guidelines: CAA'. Geraadpleegd 3 mei 2020. <https://edu.nl/kvecx>.
- Cooper, Jeremy. *Nineteenth-century Romantic Bronzes: French, English and American Bronzes, 1830-1915*. Boston: New York Graphic Society, 1975.
- Corbey, Raymond. *The Metaphysics of Apes: Negotiating the Animal-Human Boundary*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Culler, Jonathan. 'Baudelaire and Poe'. *ZFSL, Zeitschrift für französische Sprache und Literatur* 100 (1990): 61–73.
- Curtis, Penelope. *Sculpture 1900-1945: After Rodin*. Oxford ; New York: Oxford University Press, 1999.
- Czestochowski, Joseph S., Anne Pingeot, en Daphne Barbour. *Degas sculptures: Catalogue Raisonné of the Bronzes*. Memphis: International Arts, 2002.
- Daalen, Pieter Kornelis van. *Nederlandse beeldhouwers in de negentiende eeuw*. 's Gravenhage: M. Nijhoff, 1957.
- Damen, Jeroen. 'Het woord is aan het beeld: vijf Nederlandse beelden na 1960'. Onder redactie van J. Teeuwisse C.J.M. Zijlmans. PhD, Leiden University, 2012.
- 'Decoratieschilder (van interieurs), docent aan academie, graveur (prentmaker) Gerard van Spaendonck'. Geraadpleegd 30 juni 2019. <https://edu.nl/c4kxp>.
- Degueurce, Christophe, Didier Gaillard, en Philippe Comar. *Corps de Papier: L'Anatomie en Papier Mâché du docteur Auzoux*. Paris: Éditions de la Martinière, 2012.
- 'Denkmal für Kaiser Wilhelm I: 1893: Robert Bärwald'. Geraadpleegd 26 november 2020. <https://edu.nl/pvwyv>.
- Britannica Academic. 'Déroulède, Paul'. Geraadpleegd 21 december 2020. <https://edu.nl/mukfr>.
- Deseyve, Yvette, Albert Alhadeff, Dick van Broekhuizen, Inga Rossi-Schrimpf, en Arie Hartog. *George Minne: ein Anfang der Moderne = George Minne: voorbode*

- van de moderne kunst*. Köln: Wienand, 2013.
- Desjardins, Abel. *Le Monument de Vercingétorix: Souvenir d'un Vieux Bourguignon*. Douai: Crépin, 1869.
- . *Négociations Diplomatiques de la France Avec La Toscane: Documents Recueillis Par Giuseppe Canestrini (6 vols.)*. Paris, 1859-1886.
- Devéria, Achille (1800-1857) (éditeur Scientifique Ancien Possesseur), Louis (1811-1874) (éditeur Scientifique) Rousseau, en Photographe Bisson Frères. *Photographie zoologique ou représentation des animaux rares des collections du Muséum d'Histoire Naturelle*. 13, [Mammifères primates. 1ère famille. Les singes. Genre gorille]. pl. XIII: [photographie] / [Bisson frères], 1853.
- Dhanens, Elisabeth. *Jean Boulogne: Giovanni Bologna Fiammingo. Douai 1529-Florence 1608; bijdrage tot de studie van de kunstbetrekkingen tussen het Graafschap Vlaanderen en Italië*. Vol. 11. Brussel: Paleis der Academiën, 1956.
- Dijk, Yra van, Maarten de Pourcq, en Carl de Strycker, red. *Draden in het donker: Intertekstualiteit in theorie en praktijk*. Nijmegen: Vantilt, 2013.
- Dixon, Laurinda. 'Emmanuel Fremiet's Gorilla Carrying off a Woman. Beauty, the Beast, and Their Contexts'. In *Twenty-First-Century Perspectives on Nineteenth-Century Art: Essays in Honor of Gabriel P. Weisberg*, onder redactie van Petra Ten-Doesschate Chu en Laurinda S. Dixon, 204 – . Newark: University of Delaware Press, 2008.
- Dixon, A. F. *The Natural History of the Gorilla*. The World Naturalist Series. London: Weidenfeld & Nicholson, 1981.
- Doesschate-Chu, Petra ten, en Laurinda S. Dixon. *Twenty-First-Century Perspectives on Nineteenth-Century Art: Essays in Honor of Gabriel P. Weisberg*. Newark: University of Delaware Press, 2008.
- Drayer, Elma. *Witte schuld: over identiteitspolitiek*. Atlas Contact, Uitgeverij, 2019.
- Drost, Wolfgang, en Ulrike Riechers. *Charles Baudelaire: La sculpture au Salon de 1859*. Universität Siegen, 1999.
- Du Chaillu, Paul B. *Explorations & Adventures in Equatorial Africa; with accounts of the manners, and customs of the people, and of the chase of the gorilla, crocodile, leopard, elephant, hippopotamus and other animals*. London: John Murray, 1861.
- Dunk, Thomas H. von der. *De lange schaduw der Germanen: een worsteling van tien eeuwen met het Duitse zelfbeeld*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2016.
- Durey, Philippe, Antoinette Le Normand-Romain, Isabelle Leroy-Jay Lemaistre, en Anne Pinget. *La sculpture française au XIXe siècle*. Parijs: Réunion des musées nationaux, 1986.
- Eaton, Daniel Cady. *A Handbook of Modern French Sculpture*. New York: Dodd,

- Mead, 1913.
- Eck, Caroline van, en Stijn Bussels. *Levende beelden: kunst werken en kijken*. Leiden: Leiden University Press, 2011.
- Edgar Allan Poe, Edwin Markham (inleiding), red. 'The Murders in the Rue Morgue'. In *The Works of Edgar Allan Poe*, 4:5–59. London / New York: Funk & Wagnalls, 1904.
- (ef), Emmanuel Fremiet. 'Les Gorilles du Muséum'. *L'Illustration* 115, nr. 2977 (17 maart 1900): 171.
- Einstein, Carl. *Negerplastik*. Leipzig: der Weissen Bücher, 1915.
- . *Negerplastik*. München: Kurt Wolff, 1920.
- Elkins, James. *Master narratives and their discontents*. London: Routledge, 2013.
- Elsen, Albert E. *Auguste Rodin: Readings on His Life and Work*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1965.
- . *Rodin*. New York: Museum of Modern Art: Doubleday, 1963.
- Statues de Paris. 'Emmanuel Fremiet', 4 mei 2010. <https://edu.nl/tymdq>.
- Emmer, P. C. *Het zwart-witdenken voorbij: Een bijdrage aan de discussie over kolonialisme, slavernij en migratie*. Nieuw Amsterdam, 2018.
- Even, Yael. 'The Loggia dei Lanzi: A Showcase of Female Subjugation'. *Woman's Art Journal* 12, nr. 1 (1991): 10–14.
- 'Evolution, politics and gorilla warfare: Christie's', 31 augustus 2015. <https://edu.nl/cmhce>.
- Fauré-Fremiet, Philippe. *Fremiet*. Paris: Plon, 1934.
- Findling, John E., en Kimberly D. Pelle, red. *Encyclopedia of World's Fairs and Expositions*. Jefferson (North Carolina) / London: McFarland, 2008.
- Florisooone, Michel. "De beeldhouwkunst....." In *Rondom Rodin: Tentoonstelling Honderd Jaar Fransche sculptuur*, onder redactie van Hans Jaffé, XVIII – XX-VIII. Amsterdam: Stedelijk Museum, 1939.
- MonumentsMenFdn. 'Florisooone, Michel: Monuments Men Foundation'. Geraadpleegd 17 april 2020. <https://edu.nl/4h477>.
- Fox, Kara. 'Fury as London Police Officers Break Up Vigil to Murdered Sarah Everard'. *CNN*. CNN, 14 maart 2021. <https://edu.nl/tatpf>.
- Fr. B., Aff S. *Causeries à deux sur le Salon de 1857, Signé Fr.B. et Aff. S.* Senlis: Regnier, 1857.
- Friedlaender, Max J. *On Art and Connoisseurship*. Oxford: Cassirer, 1942.
- Fusco, Peter, en Horst Woldemar Janson. *The Romantics to Rodin: French nineteenth-century sculpture from North American collections*. Los Angeles County Museum of Art Los Angeles, CA, 1980.
- Fusco, Peter, en Los Angeles County Museum of Art. *The Romantics to Rodin:*

- French 19th century Sculpture from North American Collections*. Los Angeles / New York: Los Angeles County Museum; George Braziller, 1980.
- Gautier, Théophile. *Fortunio*. Paris: Desassart, 1838.
- Getsy, David. *Body Doubles: Sculpture in Britain, 1877-1905*. 1st dr. New Haven: Published for the Paul Mellon Centre for Studies in British Art by Yale University Press, 2004.
- Giedion, Sigfried. *Space, Time and Architecture*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1954.
- Gilman, Daniel C., en J. Le Roy Wright. *Frémiet's Howard*. Baltimore: The Municipal Art Society of Baltimore, 1904.
- Gindhart, Maria Pele. *The Art and Science of Late Nineteenth-Century Images of Human Prehistory at the National Museum of Natural History in Paris*. Ann Arbor, MI: University of Michigan, 2002.
- Goderich, Evan. 'Rosa Bonheur and her Tiger'. *The Aldine* 6, nr. 6 (1 juni 1873): 118.
- Gomperts, H. A. *De schok der herkenning: Acht causerieën over de invloed van invloed in de literatuur*. Amsterdam: Meulenhoff, 1981.
- Goncourt, Edmond de, en Jules de Goncourt. *Manette Salomon*. Amsterdam / Antwerpen: Voetnoot, 2016.
- Goncourt, Edmond, en Jules Goncourt. *Dagboek*. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1985.
- Gonse, Louis, red. *Exposition universelle de 1878: Les Beaux-arts et les arts décoratifs. Tome I*. Paris: Gazette des Beaux-arts, 1879.
- Gossens, Peter. 'Der Kunstwart (Kulturzeitschrift 1887-1932)'. In *Handbuch der Antisemitismus Band 7 Literatur, Film, Theater und Kunst*, onder redactie van Wolfgang Benz, 271-73. Berlin/München/Boston: De Gruyter Saur, 2017.
- Gott, Ted. 'Stowed Away: Emmanuel Frémiet's Gorilla carrying off a woman'. *Art Bulletin of Victoria*, nr. 45 (2005): 6-17.
- Gott, Ted, en Kathryn Elizabeth Weir. *Gorilla*. London: Reaktion Books, 2013.
- . *Kiss of the Beast: From Paris Salon to King Kong*. South Brisbane: Queensland Art Gallery Publishers, 2005.
- Graeber, David. *Debt: The first 5000 years*. New York: Melville House, 2011.
- Grob, Bart, E. Nijhoff Asser, en E. Manú Giaccone. *Papieren anatomie: de wonder-schone papier-machémodellen van dokter Auzoux*. Leiden: Walburg Pers, Museum Boerhaave, 2008.
- Grösslein, Andrea. *Die internationalen Kunstausstellungen der Münchner Künstler-genossenschaft im Glaspalast in München von 1869 bis 1888*. Miscellanea Bavarica Monacensia. München: Stadtarchiv München / Kommissionsverlag UNI-

- Druck, 1987.
- Grundmann, Günther. 'Schlösser und Villen des 19. Jahrhunderts von Unternehmern in Schlesien'. *Tradition: Zeitschrift für Firmengeschichte und Unternehmerbiographie* 10, nr. 4 (augustus 1965): 149–62.
- Halbertsma, M., en K. Zijlmans. *Gezichtspunten: Een inleiding in de methoden van de kunstgeschiedenis*. Nijmegen: SUN, 1993.
- Hall, James. *Hall's Iconografisch handboek: onderwerpen, symbolen en motieven in de beeldende kunst*. Leiden: Primavera Pers, 2003.
- Hammacher, A. M. *Modern Sculpture. Tradition and Innovation*. New York: Harry N. Abrams, 1988.
- Hamy, Ernest T. 'Julie Charpentier: sculpteur et préparateur de zoologie (1770-1845)'. *Bulletin du Muséum d'histoire naturelle*, nr. 7 (1899): 329.
- Hargrove, June. *The Statues of Paris: An Open-air Pantheon: the History of Statues to Great Men*. New York Paris: Vendome, 1989.
- Harris, Jonathan. *The New Art History: A Critical Introduction*. Routledge, 2001.
- Haskell, Francis, en Nicholas Penny. *Taste and the Antique: The Lure of Classical Sculpture, 1500-1900*. Yale University Press, 1988.
- Haveman, Mariëtte. *Het feest achter de gordijnen: schilders van de negentiende eeuw 1850-1900*. Amsterdam: De Bezige Bij, 1996.
- Heijer, Henk den. *Nederlands slavernijverleden. Historische inzichten en het debat nu*. Zutphen: Walburg Pers, 2021.
- Herder, Johann Gottfried. *Plastik: Einige Wahrnehmungen über Form und Gestalt aus Pygmalions bildendem Traume*. Riga: Johann Friedrich Hartknoch, 1778.
- Herderscheê, Gijs. 'Vrouwenbesnijdenis komt vaker voor dan gedacht: 41.000 vrouwen in Nederland genitaal verminkt'. *de Volkskrant*. De Volkskrant, 24 juni 2019. <https://edu.nl/ybent>.
- Heumakers, Arnold. 'Recensie Manette Salomon: De Goncourts hielden niet van joden'. *De Leesclub van Alles*, 25 augustus 2017. <https://edu.nl/q3qnd>.
- Hightower, Scott. 'Christiaan van Couwenbergh's Rape of a Negress, 1632 Musée de Beaux-Arts, Strasbourg'. *Callaloo* 39, nr. 3 (2016): 565–565, 728.
- Holt, Elizabeth Gilmore. *The Expanding World of Art, 1874-1902: Universal Expositions and State-sponsored Fine Arts Exhibitions*. New Haven, London: Yale University Press, 1988.
- Horne, Alistair. *The Fall of Paris: The Siege and the Commune 1870-71*. London: Penguin, 2007.
- Horswell, Jane. *Bronze Sculpture of Les Animaliers, Reference and Price Guide*. Clopton Eng.: Antique Collectors' Club, 1971.
- Houbraken, Arnold. *De groote schouburgh der Nederlantsche konstschilders en schil-*

- deressen (3 delen). Den Haag: J. Swart, C. Boucquet, M. Gaillard, 1753.
- Hout, Guus van den, Vereecke. *Louis Royer 1793-1868 : een Vlaamse beeldhouwer in Amsterdam*. Amsterdam: Van Soeren & Co, 1994.
- Howard, Michael. *The Franco-Prussian War: The German Invasion of France 1870-1871*. London / New York: Routledge, 2008.
- Huysmans, Joris-Karl. *L'Art Moderne*. Paris: Plon-Nourrit, 1911.
- Illustrierter Katalog der III. Internationalen Kunstausstellung (Münchener Jubiläumsausstellung) im Königlichen Glaspalast zu München 1888*. München: Verlagsanstalt für Kunst und Wissenschaft, 1888.
- www.gouvernement.fr. 'Inauguration du Musée d'Orsay par le président François Mitterrand'. Geraadpleegd 2 februari 2018. <https://edu.nl/479bk>.
- Institut de France: Procès-Verbaux des Séances de l'Académie tenues depuis la fondation de l'Institut jusqu'au mois d'août 1835 Conformément à une décision de l'Académie par m.m. les Secrétaires Perpetuels*. Vol. X (1832-35). Paris: Debrousse et Gas, 1922.
- Iriye, Masumi. *Le Vau's Ménagerie and the rise of the Animalier: enclosing, dissecting and representing the animal in Early Modern France*. Ann Arbor: University of Michigan, 1994.
- Irwin Lewis, Beth. *Art for All? The Collision of Modern Art and the Public in Late nineteenth-century Germany*. Princeton N.J.: Princeton University Press, 2003.
- Jacques Thuillier, Jacques de Caso, Philip Ward-Jackson e.a. *La sculpture du XIXe siècle: Une mémoire retrouvée: Les fonds de sculpture*. Rencontres de l'École du Louvre. Paris: La Documentation Française, 1986.
- Jaeger, Roland. 'Alfred Kuhn (1885-1940): ein vergessener Berliner Kunsthistoriker der zwanziger Jahre'. *Aus dem Antiquariat : Zeitschrift für Antiquare und Büchersammler*, nr. 1 (2004).
- Jahan, Pierre, en Jean Cocteau. *La Mort et les Statues*. Paris: Editions du Compas, 1946.
- Janson, H. W. *Apes and Ape-Lore in the Middle Ages and the Renaissance*. London: The Warburg Institute, University of London, 1952.
- . *The Rise and Fall of the Public Monument*. New Orleans: The Graduate School, Tulane University, 1976.
- Janson, H. W., Phyllis Freeman, en Bob McKee. *19th-century Sculpture*. New York: Abrams, 1985.
- Janson, H. W., Douglas Lewis, en George Gurney. 'Nineteenth-Century Sculpture exhibition March 10 – May 27, 1974'. National Gallery of Art, Washington. Geraadpleegd 3 mei 2020. <https://edu.nl/xb8hj>.
- Jomard, Edme-François. *Description de l'Égypte ou Recueil des observations et des*

- recherches qui ont été faites en Égypte pendant l'expédition de l'armée française.* Paris: Pancoucke, 1821-1830.
- Kiers, Judikje, Epco Runia, Reinier Baarsen, en Theo Schoemaker. *'De Lelijke Tijd': pronkstukken van Nederlandse interieurkunst 1835-1895 : tentoonstelling, Rijksmuseum, Amsterdam, van 25 november 1995 t/m 31 maart 1996*. Amsterdam: Rijksmuseum, 1995.
- Kisters, Sandra. 'Leven als een kunstenaar'. Onder redactie van C. Blotkamp en G. Birtwistle. PhD, VU, 2010.
- . *The Lure of the Biographical: On the (self-)representation of Modern Artists.* Amsterdam: Valiz, 2017.
- Knoll, Fabien, en Raquel López-Antoñanzas. 'The True World's First Sculptures of Antediluvian Animals, which Never Were'. *Comptes Rendus - Palevol* 10, nr. 7 (2011): 597-604.
- Koopmans, Ype. *Muurvast & gebeiteld: beeldhouwkunst in de bouw 1840-1940 = Fixed & chiselled : sculpture in architecture 1840-1940.* Rotterdam: NAI, Nederlands Architectuurinstituut, 1994.
- Körner, Hans. 'Der imaginäre Fremde als Bildbetrachter. Zur krise der Bildbeschreibung im französischen 19. Jahrhundert'. In *Beschreibungskunst-Kunstbeschreibung: Ekphrasis von der Antike bis zur Gegenwart*, onder redactie van Gottfried Boehm en Helmut Pfotenhauer, 397-425. Bild und Text. München: Wilhelm Fink, 1995.
- Krieger, Murray. *Ekphrasis: The Illusion of the Natural Sign.* Baltimore Maryland USA: Johns Hopkins University Press, 2019.
- Kris, Ernst, en Otto Kurz. *Legend, Myth, and Magic in the Image of the Artist: A Historical Experiment.* Yale University Press, 1981.
- Kuhn, Alfred. *Die Neuere Plastik von 1800 bis zur Gegenwart.* München: Delphin, 1921.
- Kwa, Chunglin. 'Linnaeus en de apen'. In *Aap, vis, boek: Linnaeus in de Artis Bibliotheek*, onder redactie van Chunglin Kwa P. Verkruysse, 22-35. Zwolle: Waanders, 2007.
- La Châtre, Maurice. *Nouveau dictionnaire universel: par Maurice Lachâtre. I, 1. A-B. I, 2. C-F*, 1869.
- Lafont-Couturier, Hélène. 'Souvenirs photographiques des temps préhistorique'. In *Vénus et Caïn: figures de la préhistoire, 1830-1930*, onder redactie van Hélène Lafont-Couturier, 152-61. Paris: Réunion des musées nationaux, 2003.
- . *Vénus et Caïn: figures de la préhistoire, 1830-1930.* Paris: Réunion des musées nationaux, 2003.
- Lamalle, M. Dureau de. 'Mémoire sur le Grand Gorille du Gabon'. *Annales des sci-*

- ences naturelles, comprenant la zoologie, la botanique, l'anatomie et la physiologie comparées des deux règnes* 6 (1851).
- Lami, Stanislas. *Dictionnaire des Sculpteurs de l'École Française au Dix-Neuvième Siècle. Tome Deuxième. D-F. Vol. II.* Paris, 1916.
- Larousse, Pierre. 'Grand dictionnaire universel du XIXe siècle : français, historique, géographique, mythologique, bibliographique.... T. 1 A / par M. Pierre Larousse'. In *Animalier*, 394, 1866.
- Lattimore, Richmond. *Homer: The Iliad*. Chicago: University of Chicago Press, 1951.
- Lebon, Elisabeth. *Dictionnaire des fondeurs de bronze d'art: France, 1890-1950*. Perth: Marjon, 2003.
- Lefkowitz, Mary L. 'Seduction and Rape in Greek Myth'. In *Consent and Coercion to Sex and Marriage in Ancient and Medieval Societies*, onder redactie van Angeliki E. Laiou, 17-37. Washington: Dumbarton Oaks, 1998.
- Lemaistre, Isabelle Leroy-Jay, en Béatrice Tupinier Barillon. *La griffe et la dent: Antoine Louis Barye (1795-1875): Sculpteur animalier*. Réunion des musées nationaux, 1996.
- Lemire, Elise. "'The Murders in the Rue Morgue': Amalgamation discourses and the Race Riots of 1838 in Poe's Philadelphia'. In *Romancing the Shadow: Poe and Race*, onder redactie van J. Gerald Kennedy en Liliane Weissberg, 177-204. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Lentricchia, Frank, Andrew DuBois, en John Crowe Ransom. *Close Reading: The Reader*. Durham, London: Duke University Press, 2002.
- Leo Lemay, J. A. "The Psychology of "The Murders in the Rue Morgue"". *American literature; a journal of literary history, criticism and bibliography* 54, nr. 2 (1982): 165-88.
- Licht, Fred. *Sculpture: 19th & 20th centuries*. London: Michael Joseph, 1967.
- Lipkowitz, Elise. 'The "Elephant in the Room": The Impact of the French Seizure of the Dutch Stadholder's Collection on Relations between Dutch and French Naturalists'. In *Of Elephants & Roses: French Natural History, 1790-1830*, onder redactie van Sue Ann Prince, 101-10. APS Museum, American Philosophical Society, 2013.
- L., J. 'Beaux-Arts: Salon de 1835: Sculpture'. *L'Indépendant. Journal de Littérature, de Beaux-Arts, d'Industrie et d'Annonces*, 19 maart 1835.
- Loh-Kliesch, André. 'Siegesdenkmal Leipzig'. Geraadpleegd 26 november 2020. <https://edu.nl/yvhuk>.
- Lueg, Klarissa, en Marianne Wolff Lundholt. *Routledge Handbook of Counter-Narratives*. Milton UK: Taylor & Francis Group, 2020.

- Mackay, James A. *The Animaliers: the Animal Sculptors of the 19th and 20th Centuries*. London,: Ward Lock, 1973.
- Mallett at Bourdon House. *The 'Animaliers': French Animal Sculpture of the 19th Century: Mallett at Bourdon House Limited: 14th to 30th November 1962*. London: Mallett at Bourdon House, 1962.
- Martínez-Contreras, Jorge. 'L'Émergence scientifique du gorille'. *Revue de synthèse* 113, nr. 3 (1 juli 1992): 399–421.
- mbison. 'Musée d'Anatomie Delmas-Orfila-Rouvière'. Atlas Obscura. Geraadpleegd 28 maart 2019. <https://edu.nl/wmwtr>.
- Michelet, Jules. *Histoire de France: Renaissance tome 7*. Paris, 1855.
- . *Love*. New York: Rudd and Carlton, 1860.
- . *Woman*. New York: Rudd and Carlton, 1866.
- Mirolli, Ruth Butler. 'The Early Work of Rodin and its Background'. Onder redactie van H. W. Janson. PhD, New York University, 1966.
- Moigno. 'Les Mondes: revue hebdomadaire des sciences et leurs applications aux arts et à l'industrie', 1863, 32 v.
- Montesquieu. *Perzische brieven*. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2002.
- Morlot, Pauline. 'Utilisation et Sauvegarde des Objets Pédagogiques des Collections Universitaires'. Onder redactie van Jacques Defert. Diplôme National d'Expression Plastique, École Supérieure d'Art Avignon, 2011.
- 'Nadar Jury'. *Le Journal amusant : journal illustré, journal d'images, journal comique, critique, satirique, etc*, 16 juli 1859, 10.
- Nationale, Bibliothèque. 'École nationale de dessin et de mathématiques: Paris'. BnF Data, 21 mei 2020. <https://edu.nl/cynrm>.
- Nochlin, Linda. 'The Darwin Effect: Introduction'. *Nineteenth Century Art Worldwide. A Journal of Nineteenth Century Visual Culture* 2, nr. 2 (Lente 2003).
- Novotny, Fritz. *Painting and Sculpture in Europe 1780-1880*. Harmondsworth: Penguin, 1980.
- o-. 'Die Betheiligung französischer Künstler an der Münchener internationalen Kunstausstellung'. *Allgemeine Zeitung*, 17 april 1888.
- Osborne, Michael A. *Nature, the exotic and the science of French colonialism*. Bloomington (Ind.): Indiana University Press, 1994.
- Osterhammel, Jürgen. *Die Verwandlung der Welt: Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*. München: C.H.Beck, 2020.
- Owen, Richard. *Memoir on the Gorilla (Trogodytes Gorilla, Savage)*. London: Taylor and Francis, 1865.
- Padrutt, Christian. 'Allgemeine Zeitung (1798-1929)'. In *Deutsche Zeitungen des 17. bis 20. Jahrhunderts*, onder redactie van Heinz-Dietrich Fischer, 131–44.

- Berlin, Boston: De Gruyter, 1972.
- Parkes, Kineton. *Sculpture of To-day (2 delen)*. New York: C. Scribner's Sons, 1921.
- Paul, Herman. *Als het verleden trekt. Kernthema's in de geschiedfilosofie*. Amsterdam: Boom, 2016.
- Payne, Alina Alexandra, Bolzoni, en Lina. *The Italian Renaissance in the 19th century: revision, revival, and return*. Cambridge Mass. / Milano: Harvard University Press / Officina Libraria, 2018.
- Pecht, Friedrich. 'Die Gemälde-Gallerie der königlichen Museen zu Berlin'. *Allgemeine Zeitung*, 17 april 1888.
- . 'Die Münchener Ausstellungen von 1888'. *Die Kunst für Alle* 4, nr. 1 (1888): 1–9.
- Peeters, Norbert. *Darwins Engelen*. Amsterdam: Atlas Contact, 2018.
- Penny, Nicholas. *The Wilkes Collection of Nineteenth-century French Sculpture*. London: Burlington Magazine Publications, 2019.
- Pessard, Gustave. *Statuomanie Parisienne. Étude critique sur l'abus des statues*. Paris: Daragon, 1912.
- Philostratus, Flavius, en Peter Burgersdijk. *Schilderijen & Sofisten: kunst, ekphrasis en retorica in de klassieke oudheid*. Hilversum: Verloren, 2015.
- Pieterse, Jan Nederveen. *Wit over zwart: Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*. Amsterdam / Den Haag: Kon. Instituut voor de Tropen / NOVIB, 1990.
- Pietro Corsi Jean-Louis Fischer, Claude Blanckaert Claudine Cohen. *Le Muséum au premier siècle de son histoire*. Paris: Muséum national d'Histoire naturelle, 1997.
- Pingeot, Anne. 'Introduction'. In *La Sculpture Française au XIXe Siècle*, onder redactie van Anne Pinget, Philippe Durey, Antoinette Le Normand-Romain, Isabelle Leroy-Jay Lemaistre, Laure de Margerie, en Veronique Wieinger, XI – XXII. Paris: Édition de la Réunion des musées nationaux, 1986.
- . 'La sculpture du XIXe siècle. La dernière décennie'. *Revue de l'Art* 104, nr. 1 (1994): 5–7.
- . *Orsay: La sculpture*. Scala, 2003.
- . 'Sculpture and Literature in Nineteenth-Century France'. In *From Rodin to Giacometti: Sculpture and Literature in France, 1880-1950*, onder redactie van Keith Aspley, Elizabeth Cowling, en Peter Sharratt, 37–48. Amsterdam / Atlanta: Rodopi, 2000.
- Pingeot, Anne, Antoinette Le Normand-Romain, en Laure de Margerie. *Musée d'Orsay: Catalogue Sommaire Illustré des Sculptures*. Paris: Réunion des musées nationaux, 1986.

- Plato. *Plato: Verzameld werk deel 2*. Onder redactie van Xaveer de Win Jef Ector Rein Ferwerda Ko Kleisen Carlos Steel e. a. Kapellen / Baarn: Pelckmans / Agora, 1999.
- Plutarchus. *De Levens van Doorluchtige Grieken en Romeinen (eerste deel)*. Amsterdam: Allart, 1789.
- Potter-Hennessey, Pamela Ann. 'The Sculpture at the 1893 Chicago World's Columbian Exposition: International Encounters and Jingoistic Spectacles.' Onder redactie van June E. Hargrove. University of Maryland, College Park, 1995.
- Prettejohn, Elizabeth. *Beauty and Art 1750-2000*. Oxford ; New York: Oxford University Press, 2005.
- Prince, Sue Ann. *Of Elephants & Roses: French Natural History, 1790-1830*. APS Museum, American Philosophical Society, 2013.
- Qureshi, Sadiya. *Peoples on Parade: Exhibitions, Empire, and Anthropology in Nineteenth-Century Britain*. University of Chicago Press, 2011.
- Radcliffe, Anthony. 'Jules Dalou in England.' *Connoisseur <London>*, nr. 155 (1964): 244-45.
- Read, Benedict. *Victorian Sculpture*. London: Yale University Press, 1982.
- Reynolds, Donald Martin. *The Cambridge Introduction to Art: The Nineteenth Century*. Cambridge, New York, Oakley: Cambridge University Press, 1985.
- Rheims, Maurice. *19th Century Sculpture*. Harry N. Abrams, 1977.
- . *La sculpture au XIXe siècle*. Paris: Arts et métiers graphiques, 1972.
- Roberts, Helene E., red. *Encyclopedia of Comparative Iconography: Themes Depicted in Works of Art (2 Delen)*. Chicago / London: Fitzroy Dearborn, 1998.
- Robinson, David M. 'On Reproductions for the College Museum and Art Gallery.' *The Bulletin of the College Art Association of America* 1, nr. 3 (1917): 15-21.
- Rounding, Virginia. *Grandes Horizontales: the Lives and Legends of Marie Duplessis, Cora Pearl, La Païva and La Présidente*. London: Bloomsbury, 2003.
- Royer, Clémence. *De l'Origine des espèces par sélection naturelle, ou des Lois de transformation des êtres organisés, par Ch. Darwin, troisième édition*. Paris: Victor Masson, Guillaumin, 1870.
- Ruoss, E. 'Schweizerdeutsch und Sprachbewusstsein: Zur Konsolidierung der Deutschschweizer Diglossie im 19. Jahrhundert.' Onder redactie van Heiko Hausendorff Angelika Linke. PhD, Universität Zürich, 2019.
- Ruth Mirolli, Jane van Nimmen. *Nineteenth Century French Sculpture: Monuments for the Middle Class*. Louisville Kentucky: J.B. Speed Art Museum, 1971.
- Saint-Hilaire, Isidore Geoffroy. 'Description des Mammifères Nouveaux ou Imparfaitement Connus de la collection du Muséum d'Histoire Naturelle et Remarques sur la classification et les caractères des Mammifères. Singes- Gorille.' *Archi-*

- ves du Muséum d'Histoire Naturelle publiée par les Professeurs-Administrateurs de cet établissement* X (1858).
- Sansone, Matteo. 'Verismo: From Literature to Opera.' PhD, University of Edinburgh, 1987.
- Santé, Luc. *Het andere Parijs: Stad van het volk*. Vertaald door Hans E. van Riemsdijk. Antwerpen / Amsterdam: Polis / New Book Collective, 2016.
- Saris, Karlijn, en Koen van de Ven. 'Misogynie als politiek wapen'. *De Groene Amsterdammer*, nr. 9 (3 maart 2021).
- Savage, Thomas S., en Jeffries Wyman. 'Notice of the external characters and habits of Troglodytes gorilla, a new species of orang from the Gaboon River; osteology of the same'. *Boston Journal of Natural History* 5, nr. 4 (december 1847).
- Scheltema, M. d'Hane-. *Metamorphosen: Ovidius*. Amsterdam: Atheneum, 2015.
- Schröder, Gerald. 'Versteinernder Blick und entflammte Begierde: Giambolognas "Raub der Sabinerin" im Spannungsfeld poetisch reflektierter Wirkungsästhetik und narrativer Semantik'. In *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft*, 175–203. Marburg: Verlag des Kunstgeschichtlichen Seminars der Philipps-Universität, 2004.
- Schwartz, Emmanuel. *Les sculptures de l'École des beaux-arts de Paris: histoire, doctrines, catalogue*. Paris: Ecole nationale supérieure des beaux-arts, 2003.
- 'Service du Patrimoine Historique: Un gorille pas comme les autres!' Geraadpleegd 27 augustus 2019. <https://edu.nl/wj4v4>.
- Sharratt, Peter. 'Ut Sculptura Poesis'. In *From Rodin to Giacometti: Sculpture and Literature in France, 1880-1950*, onder redactie van Keith Aspley, Elizabeth Cowling, en Peter Sharratt, 1–16. Amsterdam / Atlanta: Rodopi, 2000.
- Shennan, J. H., en John E. Flower. 'Conscription'. Encyclopædia Britannica. Encyclopædia Britannica, inc., 2 september 2020. <https://edu.nl/en3w3>.
- Shiff, Richard, Carol Armstrong, Albert Boime, David Carrier, Kermit S. Champa, Miachel Paul Driskel, Jack Flam, e.a. *12 Views of Manet's Bar*. Princeton NJ: Princeton University Press, 1996.
- Slyke, Gretchen van. 'The Sexual and Textual Politics of Dress: Rosa Bonheur and Her Cross-Dressing Permits'. *Nineteenth-century French studies* 26, nr. 3/4 (1998): 321–35.
- Smith, Paul J. 'De natuur is sterker dan de beschaving: De ware betekenis van Natura Artis Magistra'. *NRC Handelsblad*, 27 september 1996. <https://edu.nl/mwcjt>.
- RKD Artists&. 'Sophie Rude', 6 juli 2017. <https://edu.nl/4wefj>.
- St. Hilaire, Isidore Geoffroy de. 'Notes et renseignements sur le gorille, grand singe du genre troglodytes, trouvé en Afrique'. *Annales des sciences naturelles, compre-*

- nant la zoologie, la botanique, l'anatomie et la physiologie comparées des deux règnes* 6 (1851).
- Stiftung Deutsches Historisches Museum. 'Kaiserreich'. Lebendiges Museum Online. Geraadpleegd 13 december 2020. <https://edu.nl/t4x8h>.
- Streule, Wendy Garland. 'Objects of Desire: Case Studies in the Production and Consumption of Erotic Images in the Dutch Golden Age'. Onder redactie van Catherine Puglisi. Rutgers The State University of New Jersey - New Brunswick, 2011.
- Strieter, Terry W. *Nineteenth-Century European Art: A Topical Dictionary*. Greenwood Publishing Group, 1999.
- Sucquet, J. P. *De l'Embaumement chez les anciens et chez les modernes et des conservations pour l'étude de l'anatomie*. Paris: Adrien Delahaye, 1872.
- Tait, Peta. *Fighting Nature*. Sydney: Sydney University Press, 2016.
- Teeuwisse, Jan. *Nederlandse beeldhouwkunst: een apologie = Dutch Sculpture : an Apologia*. Zwolle / Scheveningen: Waanders / Sculptuur Instituut, 2014.
- . 'Wezelaar statuair'. Universiteit van Amsterdam, 2004.
- T. H. Bartlett. 'Emmanuel Frémiet'. *The American Architect and Building News* 31, nr. 788-805 (1891).
- 'The Grandeur Of Life: A Celebration of Charles Darwin and the Origin of Species: Linda Hall Library'. Geraadpleegd 27 augustus 2019. <https://edu.nl/pupq4>.
- Thiebault-Sisson, François. 'Au jour le jour: Une vie d'Artiste'. *Le Temps*, 2-3 januari 1896.
- Thuillier, Jacques. 'A propos de l'histoire de la sculpture du XIXe siècle: réflexions sur le bonheur de l'historien'. In *La Sculpture du XIXe siècle, une mémoire retrouvée: les fonds de sculpture*. Rencontres de l'École du Louvre. Paris: La Documentation Française, 1986.
- . *Histoire de l'Art*. Paris: Flammarion, 2002.
- Titus Livius (Livy), The History of Rome. 'Titus Livius (Livy), The History of Rome'. Geraadpleegd 3 oktober 2019. <https://edu.nl/p4hw3>.
- TLFi. 'Animalier'. Trésor de la Langue Française informatisé. Geraadpleegd 13 april 2019. <https://edu.nl/q6nqx>.
- Tomkowicz, S. 'Jubileuszowa wysława sztuki w Monachium'. *Przegląd Polski* 90 (1888): 569.
- Tulp, Nicolaus (Nicolaes Tulp). *Observationem medicarum (Libri Tres)*. Vol. 1652. Amsterdam: Ludovicum Elzevirii (Elsevier), 1641.
- Tyson, Edward. *Orang-outang, sive homo sylvestris, or, The anatomy of a pygmy compared with that of a monkey, an ape, and a man: to which is added, A philological*

- essay concerning the pygmies, the cynocephali, the satyrs, and sphinges of the ancients: wherein it will appear that they are all either apes or monkeys, and not men, as formerly pretended.* London: Thomas Bennet and Daniel Brown, 1699.
- Varfolomeeva, Nadejda, en Christian Jouanin. 'Au temps de l'acclimatation'. *Le Courrier de la Nature*, nr. 213 (2004): 35–48.
- Verbraeken, Paul. *150 jaar Monumentale Animaliersculptuur: Zoo Antwerpen, 3 juli - 12 september 1993*. Antwerpen: Esco, 1993.
- Vermot, Federica. 'The Florentine Revival of Late Nineteenth-Century French Sculpture. Perspectives from the Gazette des Beaux-Arts (1861-1881)'. *MDC-CC 1800* 10 (2021).
- Vigarello, Georges. *A History of Rape: Sexual violence in France from the 16th to the 20th century*. Cambridge: Polity, 2001.
- . *Histoire du Viol. XVIe -XXe siècle*. Paris, Seuil: Points, 1998.
- Vincenti, Karl von. 'Die dritte Internationale Kunstausstellung in München. I. Überblick'. *Allgemeine Zeitung*, 2 juni 1888.
- . 'Die dritte Internationale Kunstausstellung in München. XII. Schluss'. *Allgemeine Zeitung*, 14 oktober 1888.
- Wagner, Anne M. 'Learning to Sculpt in the Nineteenth Century. An Introduction'. In *The Romantics to Rodin: French Nineteenth-Century Sculpture from North American Collections*, onder redactie van Horst W. Janson Peter Fusco, 9–21. New York, Los Angeles: Braziller, Los Angeles County Museum, 1980.
- Wagner, Anne Middleton. *Jean-Baptiste Carpeaux: Sculptor of the Second Empire*. New Haven: Yale University Press, 1986.
- . 'Learning to sculpt: Jean-Baptiste Carpeaux 1840-1863'. PhD, Harvard University, 1980.
- Warnke, Martin. *Das Kunstwerk zwischen Wissenschaft und Weltanschauung*. Gütersloh: Bertelsmann, 1970.
- Wasserman, Jeanne. *Daumier Sculpture: A critical and comparative study*. Fogg Art Museum, Harvard University, May 1-June 23, 1969. Cambridge Mass.: Harvard University, 1969.
- Wasserman, Jeanne L. *Barye*. Cambridge Mass.: Fogg Art Museum Harvard University, 1982.
- . *Metamorphoses in Nineteenth-Century Sculpture*. Cambridge Mass.: Fogg Art Museum / Harvard University Press, 1975.
- Wayne, Kenneth Eric. 'The Role of Antiquity in the Development of Modern Sculpture in France, 1900-1914'. Onder redactie van Wanda Corn Albert Elsen. PhD, Stanford University, 1994.
- Weber, Eugen. *France, fin de siècle*. Cambridge, Mass.: Belknap Press, 1986.

- . *Peasants Into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914*. Stanford University Press, 1976.
- Wekker, Gloria. *Witte Onschuld: Paradoxen van Kolonialisme En Ras*. Amsterdam University Press, 2017.
- Wennberg, Bo. *French and Scandinavian sculpture in the Nineteenth Century: a Study of Trends and Innovations*. Stockholm / Atlantic Highlands, N.J.: Almqvist & Wiksell / Humanities Press, 1978.
- Wesseling, Hendrik Lodewijk. *Frankrijk in oorlog, 1870-1962: De meest dramatische eeuw uit de Franse geschiedenis*. Amsterdam: Bert Bakker, 2006.
- Wesseling, H. L. Scheffer, Renan, Psichari : *een Franse cultuur- en familiegeschiedenis, 1815-1914*. Amsterdam: Prometheus, 2017.
- White, Ed. 'The Ourang-Outang Situation'. *College Literature* 30, nr. 3 (2003): 88-108.
- Widmann, Joseph Viktor. 'Der Gorilla. Eine Pariser Künstlergeschichte'. *Die Kunst für alle : Malerei, Plastik, Graphik, Architektur*, nr. 1 oktober (1888): 12-14.
- Winckelmann, Johann Joachim. *Gedanken ueber die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerey und Bildhauerkunst: [nebst Erläuterung dazu]*. Dresden, Leipzig: Waltherischen, 1756.
- Winkel, Camiel van. *De mythe van het kunstenaarschap*. Amsterdam: Fonds BKVB, 2013.
- Wittkower, Rudolf, en Margot Wittkower. *Born under Saturn: The Character and Conduct of Artists, a Documented History from Antiquity to the French Revolution*. New York: Norton, 1969.
- Wolfgang Benz e.a., red. *Handbuch des Antisemitismus Judenfeindschaft in Geschichte und Gegenwart Band 5 Organisationen, Institutionen, Bewegungen*. Vol. 5. Berlin / Boston: De Gruyter Saur, 2012.
- Wolfthal, Diane. *Images of Rape: The 'heroic' Tradition and its Alternatives*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Britannica Academic. 'World's fair'. Geraadpleegd 3 december 2020. <https://edu.nl/bchvy>.
- Wyhe, John van, en Peter C. Kjærgaard. 'Going the Whole Orang: Darwin, Wallace and the Natural History of Orangutans'. *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 51 (juni 2015): 53-63.
- Zgórniak, Marek, Marta Kapera, en Mark Singer. 'Fremiet's Gorillas: Why Do They Carry off Women?'. *Artibus et Historiae* 27, nr. 54 (2006): 219-37.
- Zwijnenberg, Robert. 'Alles Geniessen und Fühlen'. *Sculptuur Studies* 1, nr. 1 (2005): 53-60.

Bijlage 1.

LEVENSDATA EMMANUEL FREMIET 1824-1910

- 1821 Sophie Fremiet, schilderes, huwt de beeldhouwer Francois Rude in hun toenmalige woonplaats Brussel.
- 1824 Emmanuel Fremiet 6 december geboren te Parijs (Montrouge).
- 1826 Terugkeer van de familie Rude naar Parijs.
- 1827 Mme Rude-Fremiet, Sophie, erelid academie Amsterdam.
- 1830 Amédée Rude, zoon van Sophie en Francois Rude, overlijdt.
- ca. 1832 Eerste lessen van Sophie Rude.
- 1834 Leerling Collège Henry-IV.
- ca. 1836 leerling École des Arts Decoratifs.
- ca. 1839 Stopt met École, wordt leerling van schilder Jean-Charles Werner, die als kunstenaar verbonden is aan het Museum d'Histoire Naturelle. Hij leert aan Fremiet lithografie. Werkt aan platen voor Henry Marie Ducrotay de Blainville, die vergelijkende dierenanatomieën schrijft, vanaf 1839 *Ostéographie ou description iconographique comparée du squelette et du système dentaire des cinq classes d'animaux vertébrés récents et fossiles pour servir de base à la zoologie et à la géologie* (tot 1864 uitgegeven). Werner zelf werkte aan soortgelijke wetenschappelijke publicaties, waaronder Georges Cuvier & Étienne Geoffroy de

- Saint-Hilaire, *Histoire Naturelle des Mammifères*, (1824-1842).
- ca. 1840 'Schilder' van dode lichamen in het Parijse mortuarium.
- ca. 1840 'Ghost'-beeldhouwer voor twee mysterieuze beeldhouwers, vader en zoon 'G'.
- ca. 1840 Leerling op een bouwwerf.
- 1842 Bij Rude in het atelier.
- 1843 Eerste beeld op de Salon, Gazelle (gips).
- ca. 1843 Atelier, gieterij, Blvd. Du Temple 42, later: Rue du Faubourg st. Honoré
- 1849 Eerste staatsopdracht voor een monument.
- 1850 Aankoop staat *Ours Blessé* en *Chien Blessé* voor het musée de Luxembourg (het moderne kunstmuseum van Parijs).
- 1852 *Cheval de Montfaucon*. Opdracht van de dierenartsenopleiding in Alfort, in 1889 opgesteld in de opleiding voor dierenarts in Toulouse.
- 1853 Salon: *Bassetts* van Napoleon III in brons.
- 1855 Rude sterft.
- 1855-58 werkt voor Lefuel aan Louvre als decoratiebeeldhouwer.
- 1855-59 Reeks Napoleonmonumenten.
- 1859 Gorille enlevant une négresse, geweigerd op de Salon, maar toegelaten op de tentoonstelling op aanraden van de Comte de Nieuwerkerke, achter gordijn tentoongesteld.
- 1860 Légion d'Honneur.
- 1867 *Pan et les oursons* (eerste gips).
- 1868 Monument voor *Napoleon I* in Grenoble.
- 1869 *Louis D'Orléans* (Château de Pierrefonds).
- 1871 (ca.) *Gorille emportant la Vénus de Milo* (huidige verblijfplaats onbekend).
- 1871 Neudeck-project.
- 1874 Eerste *Jeanne D'Arc* (Place des Pyramides, Parijs).
- 1875 Volgt Antoine-Louis Barye op als professor 'dessin animalier' aan het Muséum national d'histoire naturelle te Parijs.
- 1876 *Rétiaire et Gorille*, terracotta, schets in Musée d'Orsay, uitgewerkte terracotta in Victoria & Albert London.
- 1882 Opdracht *Étienne Le Grand* Boekarest.
- 1883 Italische reis, geboorte kleinzoon Emmanuel, zoon van Marie Fremiet (dochter) en de componist Gabriel Fauré.
- 1887 Eremedaille Salon *Gorille enlevant une femme*.
- 1890-1904 Groep van beelden voor Hotel Dervillé (zie Musée d'Orsay, gipsen *Ravachol* 1904), waaronder de Aap met zeepbellen (Tiffany-lampen).
- 1892 Toetreding Académie des Beaux Arts.

- 1895 Opdracht voor de *Orang-outang étranglant un sauvage de Bornéo* voor het Muséum national d'histoire naturelle.
- 1897 *Saint Michel terrassant le dragon* voor het klooster op Mont Saint-Michel; vicepresident Académie des Beaux-Arts.
- 1898 President Académie des Beaux-Arts.
- 1899 Onthulling Monument voor *Ferdinand de Lesseps* in Port Said Egypte (1956 vernield Suez-crisis, nu heropgericht in Port Fouad Egypte) .
- 1900 Vervanging van een betere versie van de *Jeanne D'Arc* in Parijs.
- 1904 Erelid Royal Academy.
- 1910 10 september gestorven te Parijs. Begraven op het Cimetière de Passy.

Bijlage 2.

GORILLA'S IN COLLECTIES

Gorille enlevant une negresse, 1859

Gorille enlevant une négresse, 1859, gips, verloren gegaan.

Gorille enlevant une femme, 1887

Gorilla, eine Frau raubend, gips, 193,5x116,5x167,5, Staatliche Kunstsammlungen Dresden ASN 4794 (Deze gorilla is in 1894 van de kunstenaar gekocht, via de graaf Rudolf von Rex, die directeur Georg Treu adviseerde.)

Gorille enlevant une femme, 1887, beschilderd gips, 195x133x80, Musée des Beaux Arts Nantes 1117 (gekocht op de salon van 1887, Fonds national d'art contemporain; Dépôt au Musée des Beaux-Arts van Nantes op 29/03/1895.)

Gorilla Carrying off a Stone-Age Woman, 1887, brons, h. 203, Krannert Art Museum Champaign Ill., (Schenking van Stacey B. Rankin in 1959.)

Gorilla carrying off a woman (Gorille enlevant une femme), 1887, brons, 44,7x30,6x33,1, National Gallery of Victoria Melbourne, 316-2 (Geschonken door de kunstenaar 1907.)

Gorille enlevant une femme, na 1887, brons, 47,6x36,3x28,8, part.coll. London

Gorille enlevant une femme, na 1887, brons, h.44,5, Part. coll. Jacques Ginepro Monaco.

Gorilla met retiarius, 1876

Sculptural group, 1876, terracotta, 82 x 52 x 47, coll Victoria and Albert museum London, A.8-2017 (Terracotta sculpture of a Gorilla defeating a gladiator, signed E. Fremiet. Getoond salon 1876 nr. 3287, aankoop via kunsthandel Daniel Katz 2017)

Gorille traînant par les cheveux un guerrier, [1876], kleischets, 24x17,4x15,3, coll. Musée d'Orsay, RF 2977 (tot 1971, in de collectie van mme Fauré-Fremiet, weduwe van de kleinzoon van de kunstenaar, toen geschonken aan de staat en in het Louvre, 1986 in het Musée d'Orsay)

Gorilla die Venus ontvoert, 1871

Gorille enlevant une Venus de Milo, 1871, verblijfplaats onbekend.

Bijlage 3.

LITERATUUR EN ONDERZOEK XIX
BEELDHOUKUNST ZOALS BESPROKEN IN
DE INLEIDING VAN *LA SCULPTURE FRANÇAISE*
AU XIXE SIÈCLE DOOR ANNE PINGEOT

ZIE [HTTPS://EDU.NL/FEVR8](https://edu.nl/fevr8)

- 1914 Lami, *Dictionnaire des Sculpteurs de l'École française*
- 1917 Cady Eaton
- 1921 Taft
- 1928 Luc-Benoist, *La Sculpture romantique*
- 1929 Paul Vitry, meerdere artikelen in *Histoire d'Art*
- 1936 Judith Cladel
- 1955 Rouzet, *Bourdelle et le théâtre des Champs-Élysées*
- 1959 Radcliffe
- 1960 Quarré, coll. Dijon
- 1961 Caillet, *Landowski*
- 1962 Radcliffe
- 1963 Elsen
- 1963 Naretskaya / Kossareva, coll. Hermitage
- 1964 Gerard Hubert
- 1964 Du Castel, *Paul Dubois*

- 1967 Mercadier, *Dardé*
- 1967 Descharnes / Chabrun, *Rodin*
- 1967 Ackerman
- 1969 Jeanne Wasseman, *Daumier*
- 1969 Bengé, *Barye*
- 1969 Kossareva, *Dalou*
- 1970 *Degas*
- 1971 Ruth Butler, *Nineteenth Century French Sculpture: Monuments for the middle class*
- 1971 Horswell, *Bronze sculpture of 'Les Animaliers'*
- 1971 Novotny
- 1972 Bethnall Green collectie
- 1972 Maurice Rheims
- 1972 Bouillier, Bernard
- 1973 Barousse, museum Montauban
- 1973 Kjellberg
- 1974 Hirschhorn, Algemene coll. catalogus
- 1974 Pivar, *Barye Bronzes*
- 1974 Cooper, *Nineteenth Century Romantic Bronzes 1830-1914*
- 1975 Jeanne Wasserman, Jacques de Caso, *Metamorphoses in Nineteenth Century Sculpture*
- 1975 Jianou-Dufet, *Bourdelle*
- 1975 June H. Hargrove
- 1975 John M. Hunisack
- 1976 Tancock
- 1976 Charles W. Millard
- 1976 Lugand / Vanderspelden, coll. Béziers
- 1976 Boulau-Rabaud Paris, coll. École des Beaux-Arts
- 1976 Clergue, museum Cagnes
- 1976 Konheim
- 1976 Charles W. Millard
- 1977 Jacques de Caso & Sanders
- 1977 Claire Vincent
- 1977 Trachtenberg
- 1977 Flescher, *Zacharie Astruc*
- 1977 Mechthild Schneider, *Monuments sculptés élevés aux artistes en France*
- 1977 Rawson, *Animals in Art*
- 1977 Georges, Maillol

- 1977 Lussiez, coll. Le Mee
- 1978 Jo Rischel, Suzanne Lindsay, *La Sculpture au Second Empire*
- 1978 Bo Wennberg, *French and Scandinavian sculptures*
- 1978 Rostrup, *Delaplanche*
- 1978 Baudry-Bozo, *Principes d'analyse scientifique de la Sculpture*
- 1978 Le Normand, *Les Sculpteurs pensionnaires de l'Academie de France à Rome*
- 1978 Mercier, *Desbois*
- 1978 Hardy-Braunwald coll. Valenciennes
- 1978 Le Clerc
- 1979 Elsen, Janson, Caso Congres xxiv
- 1979 Türr
- 1979 Keisch, *Rodin*
- 1979 Reising, *Animaliers*
- 1979 Amato, *Monuments en exil*
- 1979 Pajot-Villerelle *Cavelier*
- 1979 Cherpín, *Daumier*
- 1979 Damase, *Doré*
- 1979 coll. Louviers
- 1979 Luciano Caramel, *Rosso*
- 1980 Elsen, *Rodin in the studio*
- 1980 Ruth Butler
- 1980 Shepherd Hall, Michael Hall, Peter Fusco, Horst Janson, *Romantics to Rodin*
- 1980 Schnell, *Rodin*
- 1980 Terrapon, *Marcello*
- 1980 Guilloux, *Meissonnier*
- 1980 Champigneulle, *Rodin*
- 1981 Elsen, *Rodin Rediscovered*
- 1981 Kocks, *Rezeption und Originalität*
- 1981 Lepper, *Carrier-Belleuse*
- 1981 Mower, *Préault*
- 1981 Vaissier, *Bouriché*
- 1981 Salmon, coll. Beauvais
- 1981 Bringuier, coll. Nevers (oeuvre Jean Baffier)
- 1981 Valaison, Perpignan
- 1982 Jeanne Stump
- 1982 Arts Council, *Degas*
- 1982 Hanotelle Relations Paris- Bruxelles
- 1982 Blazy, coll Saint-Omer

- 1982 Vieville-Baligand, Becquart, Blazy, Kuhnmuch, Maison, Oursel, Szymusiak coll. musées Nord-Pas-de-Calais
- 1982 Amprimoz, museum Le Puy
- 1983 Schmoll, *Rodin*
- 1983 Rivière, *Camille Claudel*
- 1983 Dufet, coll. musée Bourdelle
- 1983 Gaudichon, coll. Poitiers
- 1984 Pierre Gassier, *Rodin*
- 1984 Pâris, *Camille Claudel*
- 1984 Huchard, coll. Angers
- 1984 Aubert / Dumas, coll. Chambéry
- 1985 Horst Janson, *19th Century Sculpture*
- 1985 V&A Rodin-collectie
- 1985 Cosnier, *Bashkirtseff*
- 1985 Amann, coll. Mont-de-Marsan
- 1986 Anne M. Wagner
- 1986 Arts Council, *Rodin*
- 1986 Bresc-Pingeot coll. Tuilerieën
- 1986 Pinget / Le Normand Romain coll. Musée d'Orsay